

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора педагогічних наук, професора,
завідувача кафедри практичної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
Панасенко Елліни Анатоліївни

на дисертацію Кузьменко Ірини Анатоліївни
«Формування основ критичного мислення дітей старшого
дошкільного віку в різних видах діяльності»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності А1 Освітні науки

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження детермінована глибинними соціокультурними трансформаціями, що відбуваються в сучасному українському суспільстві та безпосередньо впливають на зміст і функціонування освітнього простору. В умовах інтенсивної цифровізації, інформаційної турбулентності та глобалізаційних викликів особливої ваги набуває проблема формування здатності особистості до критичного осмислення інформації, її оцінювання та свідомого використання. Сучасне інформаційне середовище характеризується надмірністю, фрагментарністю й потенційною маніпулятивністю контенту, що зумовлює необхідність цілеспрямованого формування основ критичного мислення вже на ранніх етапах онтогенезу.

Старший дошкільний вік як сенситивний період розвитку мисленнєвих операцій, мовлення, рефлексивності та довільності поведінки створює оптимальні передумови для закладання підвалин інтелектуальної автономії дитини. Саме в цей віковий період відбувається інтенсивна інтеріоризація когнітивних стратегій, що визначають подальшу освітню траєкторію особистості. Формування основ критичного мислення у старшому дошкільному віці відповідає стратегічним орієнтирам розвитку

сучасної дошкільної освіти, закладеним у нормативних документах державного рівня.

І.А.Кузьменко у дисертації обґрунтовано акцентує увагу на суперечності між запитом інтегрованого освітнього процесу та відсутністю цілісного методичного забезпечення формування основ критичного мислення у закладах дошкільної освіти. Проблематика її дослідження має міждисциплінарний характер, оскільки інтегрує положення педагогіки, психології розвитку, когнітивної науки та методики дошкільної освіти.

Обрана тема відповідає пріоритетам модернізації національної системи освіти та євроінтеграційним орієнтирам України. Дослідження І.А.Кузьменко має виразну практико-орієнтовану спрямованість, що підсилює його соціальну релевантність. Актуальність теми зумовлюється також недостатнім рівнем системних емпіричних досліджень щодо формування критичного мислення саме в дошкільному віці. Таким чином, обрана тема є науково обґрунтованою, соціально детермінованою та стратегічно значущою для подальшого розвитку дошкільної освіти України.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків.

Дисертаційне дослідження І.А.Кузьменко характеризується високим рівнем наукової обґрунтованості положень, висновків, що виносяться на захист. Логіка побудови роботи є внутрішньо узгодженою та концептуально цілісною, що свідчить про системність наукового мислення авторки. Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження сформульовані коректно й перебувають у чіткій взаємозалежності, що забезпечує методологічну визначеність роботи. Визначена структурно-логічна схема дослідження відповідає заявленій меті та дозволяє послідовно розкрити всі аспекти проблеми. Теоретичні положення дисертації спираються на ґрунтовний аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел, що забезпечує концептуальну глибину дослідження.

І.А. Кузьменко продемонстровано належний рівень володіння сучасним науковим дискурсом у сфері педагогіки та психології розвитку. Використання міждисциплінарного підходу сприяло комплексному осмисленню феномену критичного мислення у старшому дошкільному віці. Обґрунтованість висунутих наукових положень підтверджується адекватністю застосованих методів дослідження поставленим завданням.

Теоретичний аналіз органічно поєднується з емпіричною перевіркою отриманих результатів. Розроблений критеріально-діагностичний інструментарій відзначається системністю, логічністю та відповідністю компонентній структурі досліджуваного феномену. Виокремлення когнітивно-аналітичного, мотиваційно-пізнавального, емоційно-критичного та діяльнісно-оперативного критеріїв є науково обґрунтованим і концептуально виваженим. Експериментальна частина роботи має чітко визначені етапи та методично продуману організацію. І.А. Кузьменко забезпечила репрезентативність вибірки та коректність процедури формульованого експерименту.

Достовірність отриманих результатів підтверджена використанням методів математичної статистики, зокрема ϕ^* -критерію Фішера, із застосуванням програмного забезпечення IBM SPSS Statistics. Застосування двох рівнів статистичної значущості ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$) свідчить про належний рівень наукової вірогідності результатів. Інтерпретація емпіричних даних здійснена аргументовано та без спрощень, що підтверджує аналітичну зрілість дослідниці. Висновки логічно випливають із проведеного аналізу й відображають ступінь досягнення поставленої мети.

Наукові положення дисертації не суперечать сучасним теоретичним концепціям та узгоджуються з тенденціями розвитку дошкільної освіти. Робота демонструє належний рівень методологічної культури та дослідницької компетентності І.А.Кузьменко. Узагальнення й теоретичні

висновки мають системний характер і можуть бути інтегровані у подальші наукові розвідки. У цілому ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків дисертаційної праці є високим і відповідає вимогам до кваліфікаційних наукових досліджень на здобуття ступеня доктора філософії.

3. Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження є концептуально обґрунтованою та підтверджується змістом представлених у роботі теоретичних і емпіричних напрацювань. І.А. Кузьменко вперше здійснено цілісне наукове осмислення проблеми формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в контексті інтеграції різних видів діяльності як педагогічного ресурсу розвитку особистості. Новизна дослідження виявляється у розробленні та експериментальній апробації ментально-мисленнєвого методичного комплексу, що має системний характер і ґрунтується на поєднанні когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів. У роботі запропоновано авторське уточнення змісту дефініцій «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку» та «формування основ критичного мислення», що розширює наукове розуміння цих феноменів у межах педагогічної науки.

Важливою складовою новизни є створення критеріально-діагностичного інструментарію з визначенням компонентів, критеріїв, показників і рівнів сформованості основ критичного мислення. І.А.Кузьменко обґрунтовано методологічні підходи та принципи, які забезпечують цілісність процесу формування критичного мислення у закладі дошкільної освіти. Подальшого розвитку набули положення щодо психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах міжсуб'єктної взаємодії «дитина – педагог – батьки». Наукова новизна підтверджується

також упровадженням інноваційних форм роботи з педагогами та батьками як складових комплексного впливу на розвиток мислення дитини.

Експериментально доведена ефективність запропонованої моделі формування критичного мислення засвідчує її теоретичну і практичну значущість. У сукупності зазначені положення дають підстави стверджувати, що дисертація містить нові науково обґрунтовані результати, які розширюють і поглиблюють сучасні уявлення про формування критичного мислення у старшому дошкільному віці.

4. Оцінка змісту дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку» дисертації вирізняється концептуальною цілісністю, методологічною виваженістю та високим рівнем аналітичної культури викладу матеріалу. І.А. Кузьменко здійснила системний і багаторівневий аналіз становлення проблеми критичного мислення у філософському, психологічному та педагогічному дискурсі, що дозволяє окреслити історико-теоретичні витoki досліджуваного феномену. Дисертантка продемонструвала здатність до глибокої наукової рефлексії, що проявляється у критичному осмисленні існуючих підходів без їх декларативного відтворення. Ґрунтовно проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження, завдяки чому забезпечено термінологічну чіткість і концептуальну визначеність роботи. Особливої наукової ваги набуває уточнення змісту ключових дефініцій, здійснене І.А. Кузьменко на основі інтеграції сучасних теоретичних положень.

У розділі аргументовано розкрито сутність методологічних підходів – аксіологічного, особистісно-орієнтованого, системно-цілісного, діяльнісного, інтерактивного, синергетичного та компетентнісного, – що забезпечують багатовимірність наукового аналізу. Дисертантка переконливо довела доцільність їх інтегративного поєднання в контексті

формування критичного мислення у старшому дошкільному віці. Визначення різних видів діяльності як педагогічного ресурсу розвитку мислення має концептуальне значення та логічно вписується у загальну структуру дослідження. Логіка викладу матеріалу характеризується послідовністю, внутрішньою узгодженістю та аргументованістю.

І.А.Кузьменко продемонструвала глибоке розуміння вікових закономірностей розвитку дитини та специфіки дошкільної освіти. У розділі чітко окреслено наукові суперечності, що зумовлюють актуальність дослідження. Теоретичні узагальнення мають системний характер і створюють надійне підґрунтя для подальшої емпіричної перевірки. Матеріал структуровано в логіці переходу від загального до конкретного, що підсилює його аналітичну виразність. У цілому перший розділ засвідчує високий рівень теоретичної підготовки здобувачки та концептуальну завершеність методологічного підходу.

Другий розділ дисертації «Експериментальне дослідження стану сформованості і основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку» відзначається науковою доказовістю, методичною чіткістю та високим рівнем емпіричної аргументації. І.А. Кузьменко послідовно трансформувала теоретичні положення у площину практичного дослідження, демонструючи системність наукового мислення. Запропонована компонентна структура основ критичного мислення є логічно обґрунтованою та змістовно насиченою. Виокремлення критеріїв, показників і рівнів сформованості здійснено на підставі попереднього теоретичного аналізу, що забезпечує внутрішню узгодженість дослідження. Розроблений дисертанткою діагностичний інструментарій характеризується комплексністю, віковою адекватністю та методичною коректністю.

Організація констатувального етапу експерименту відзначається чіткістю структури та відповідністю сучасним вимогам до педагогічних досліджень. І.А. Кузьменко забезпечує репрезентативність вибірки та

обґрунтованість процедур збору емпіричних даних. Застосування методів математичної статистики, зокрема F^* -критерію Фішера з використанням програмного забезпечення IBM SPSS Statistics, підвищує рівень достовірності результатів. Інтерпретація отриманих даних здійснена в аналітичному ключі та засвідчує наукову зрілість дослідниці. Виявлені рівні сформованості основ критичного мислення аргументовано підтверджують необхідність формувального впливу. Розділ має системний характер, логічну послідовність і доказову переконливість. Емпіричні результати подано структуровано та змістовно. У цілому другий розділ підтверджує високий рівень методологічної культури І.А. Кузьменко та наукову обґрунтованість зроблених висновків.

Третій розділ дисертації «Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності» репрезентує практичну реалізацію авторської концепції та засвідчує завершеність дослідницького циклу. І.А. Кузьменко презентує ментально-мисленнєвий методичний комплекс як системну модель педагогічного впливу, що має структурну цілісність і функціональну завершеність. Опис формувального експерименту характеризується чіткою організацією, поетапністю впровадження та логічною послідовністю дій. Вагомим науковим здобутком є інтеграція взаємодії «дитина – педагог – батьки», що забезпечує міжсуб'єктний характер освітнього процесу. Педагогічні умови формування критичного мислення визначено з урахуванням вікових, психологічних і соціальних чинників розвитку дитини.

Запропоновані І.А. Кузьменко методи й форми роботи мають інноваційний характер і відповідають сучасним тенденціям модернізації дошкільної освіти. Інтеграція різних видів діяльності розглядається як цілісний освітній простір розвитку мислення, що має концептуальну цінність. Порівняльний аналіз результатів контрольного та формувального етапів демонструє позитивну динаміку сформованості досліджуваних

показників. Статистично значущі відмінності підтверджують ефективність запропонованої моделі. Інтерпретація результатів здійснена аргументовано та науково коректно. Розділ засвідчує високий рівень професійної компетентності І.А. Кузьменко у сфері педагогічного експерименту. Представлений матеріал має значну практичну цінність і може бути використаний у діяльності закладів дошкільної освіти. У цілому третій розділ демонструє успішну інтеграцію теоретичних положень і практичної реалізації авторської моделі, що заслуговує на безумовно позитивну наукову оцінку та схвалення.

5. Практичне значення одержаних результатів.

Практичне значення дисертаційного дослідження І.А. Кузьменко полягає у розробленні та впровадженні цілісного ментально-мисленнєвого методичного комплексу формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. Запропонована модель може бути безпосередньо інтегрована в освітній процес закладів дошкільної освіти. Розроблений критеріально-діагностичний інструментарій має прикладну цінність для здійснення педагогічного моніторингу розвитку мислення дітей. Матеріали дослідження можуть бути використані під час підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» та в системі післядипломної педагогічної освіти. Практичні рекомендації сприяють підвищенню професійної компетентності вихователів щодо розвитку когнітивної сфери дитини.

Запропонований підхід забезпечує інтеграцію різних видів діяльності як середовища формування критичного мислення, що відповідає сучасним тенденціям оновлення змісту дошкільної освіти. Результати дослідження можуть бути використані при розробленні освітніх програм і методичних посібників. Впровадження авторської моделі сприяє підвищенню якості освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Практична значущість роботи підтверджується позитивною динамікою показників сформованості

критичного мислення в умовах формувального експерименту. У цілому результати дисертації мають прикладний характер і можуть бути масштабовані в різних регіонах України.

6. Повнота апробації результатів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження І.А. Кузьменко здійснена на належному науковому рівні та відповідає встановленим вимогам до робіт на здобуття ступеня доктора філософії. Основні теоретичні положення й результати експериментального дослідження оприлюднено у фахових наукових виданнях України, що засвідчує їх наукову релевантність. Окремі результати представлено у міжнародних наукових виданнях, що розширює академічний дискурс дослідження. Матеріали дисертації апробовано під час участі у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, де вони отримали позитивну оцінку фахової спільноти. Публікаційна активність здобувачки свідчить про системність наукової роботи та послідовність у впровадженні результатів дослідження. Зміст оприлюднених праць повною мірою відображає ключові положення дисертації та її наукову новизну. У цілому рівень апробації результатів є достатнім і підтверджує їх достовірність та наукову значущість.

7. Дискусійні положення та зауваження

1. У дисертації доцільно було б більш чітко структурувати механізми інтеграції різних видів діяльності (ігрової, комунікативної, пізнавальної, художньо-творчої) саме як цілісної педагогічної системи, із визначенням їх функціональної ієрархії та взаємозумовленості у формуванні компонентів критичного мислення.
2. Потребує розширення аналіз потенційних ризиків і обмежень упровадження ментально-мисленнєвого методичного комплексу в умовах різних типів закладів дошкільної освіти (міських, сільських,

приватних), що дозволило б посилити прогностичний характер дослідження.

3. Доцільним видається поглиблення порівняльного аналізу з сучасними зарубіжними моделями формування critical thinking у ранньому дитинстві, що надало б дослідженню більш виразного компаративного виміру.
4. У роботі варто було б детальніше окреслити перспективи довготривалого відстеження ефектів формувального впливу (лонгітюдний аспект), що дозволило б оцінити стійкість отриманих результатів у подальшому навчанні дітей.
5. Певного уточнення потребує операціоналізація поняття «основи критичного мислення» у співвідношенні з більш широкою категорією «когнітивна компетентність», що сприяло б посиленню концептуальної чіткості авторської моделі.

Зазначені положення мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, а радше окреслюють напрями подальших наукових пошуків.

8. Висновок.

Дисертаційна робота І.А. Кузьменко «Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності» є завершеним, самостійно виконаним і концептуально цілісним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають істотне значення для розвитку теорії та методики дошкільної освіти. Представлені в роботі теоретичні положення характеризуються системністю, методологічною виваженістю та аналітичною глибиною, а емпіричні результати є достовірними, статистично підтвердженими та переконливо інтерпретованими.

Наукова новизна, практична значущість, повнота апробації та рівень публікаційної активності здобувачки повністю відповідають вимогам до

кваліфікаційних наукових праць третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Зміст дисертації узгоджується з вимогами Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а також із положеннями Національної рамки кваліфікацій.

Дисертаційна робота відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05.2024 р.), а також чинним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо оформлення та публікаційного супроводу результатів дисертаційних досліджень.

З огляду на актуальність обраної теми, наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичну й практичну значущість, обґрунтованість і достовірність сформульованих положень і висновків, вважаю, що дисертаційна робота І.А. Кузьменко повністю відповідає встановленим вимогам, а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності А1 Освітні науки.

Опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет»

Е.А.Панасенко

Підпис доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» Е.А.Панасенко засвідчую

Нач.відділу кадрів
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет»

Є.С.Сілін